

У дослідженні психологічних особливостей професійної діяльності вчителя залишається відкритим питання динаміки емоційних компонентів педагогічної діяльності сучасного вчителя, а також визначення факторів, що служать чинниками підвищення у нього емоційної напруги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зарішняк І.М. Компонентно-структурний аналіз поняття «дидактична емоційна взаємодія» у системі «викладач – студент» / І.М. Зарішняк // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – 2004. – № 10. – С. 17–21.
2. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин – СПб. : Питер, 2001. – 752 с.
3. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс / В.А. Кан-Калик. – Грозный : Чечено-Ингуш. кн. изд-во, 1976. – 286 с.
4. Климов Е.А. Психология: воспитание, обучение / Е.А. Климов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 367 с.
5. Козич І.В. Дидактична емоційна взаємодія викладача та студента в процесі навчання як педагогічна

проблема / І.В. Козич // Наукові записки Запорізького національного університету. Серія: Педагогіка і психологія. – 2011. – Випуск 15. – С. 92–97.

6. Кузнецов М.А. Эмоциональное выгорание учителей: Основные закономерности динамики / М.А. Кузнецов, О.В. Грицук. – Харьков : ХНПУ, 2011. – 206 с.
7. Маркова А.К. Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М. : Просвещение, 1993. – 192 с.
8. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал / Л.М. Митина. – М. : Дело, 1994. – 216 с.
9. Ратова И.В. Образовательные технологии как условия создания эмоционально-положительного фона обучения (на примере обучения взрослых) / И.В. Ратова. – М. : Просвещение, 2002. – 209 с.
10. Самоукина Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности / Н.В. Самоукина. – М. : Издательство ЭКМОС, 1999. – 352 с.
11. Федоров А.В. Оценка мастерства преподавателя / А.В. Федоров, Н.Г. Дудкина, Н.В. Асеев // Высшее образование в России. – 2001. – № 3. – С. 41–46.
12. Шитова И.Ю. Проблемы педагогической профессии и пути их разрешения / И.Ю. Шитова // Ученые записки Таврического национального университета. – 2002. – № 3. – С. 26–30.

УДК 159.923.2:364-43

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Гусак В.М., старший викладач
кафедри психології

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті розкрито сутність професії «соціальна робота», досліджено підходи до побудови теоретичної моделі діяльності та особистості фахівця соціальної сфери, на їх основі розроблено власну модель. Проаналізовано функціональний, предметний та особистісний аспекти діяльності спеціаліста із соціальної роботи, зосереджено увагу на його ставленні до професійної справи, до клієнтів та до себе, а також на системі професійно важливих якостей. У цьому дослідженні надано великого значення психологічно орієнтованій моделі соціальної роботи, методам гуманістичної психології та рефлексивно-терапевтичному підходу в роботі з клієнтом. Визначено поняття психологічної культури та представлено її компоненти у структурі професійної моделі соціального працівника.

Ключові слова: *соціальний працівник, модель особистості фахівця, модель діяльності фахівця, професійна модель соціального працівника, психологічна культура, психологічна грамотність, психологічна компетентність.*

В статье раскрыта сущность профессии «социальная работа», исследованы подходы к построению теоретической модели деятельности и личности специалиста социальной сферы, на их основании разработана собственная модель. Проанализированы функциональный, предметный и личностный аспекты деятельности социального работника, сосредоточено внимание на его отношении к профессиональному делу, к клиентам и к себе самому, а также на системе профессионально важных качеств. В данном исследовании большое значение придается психологически ориентированной модели социальной работы, методам гуманистической психологии и рефлексивно-терапевтическому подходу в работе с клиентом. Определено понятие психологической культуры и представлены ее компоненты в структуре профессиональной модели социального работника.

Ключевые слова: *социальный работник, модель личности специалиста, модель деятельности специалиста, профессиональная модель социального работника, психологическая культура, психологическая грамотность, психологическая компетентность.*

Husak V.M. PSYCHOLOGICAL CULTURE IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL MODEL OF SOCIAL WORKER

In this article essence of social worker's profession is researched along with methods of creating theoretical models of work and personality of person in line of social work, and based on them work out own model. Functional, objective and personal aspects of social work specialist's activity are analysed, with increased attention to his attitude towards job, clients and himself, alongside system of professionally required qualities. This research pays a lot of attention to psychologically oriented model of social work, methods of humanitarian psychology and reflexively-therapeutic approach in work with client. Term of psychological culture is defined and it's components are represented in the structure of professional model of social worker.

Key words: *social worker, personality model of specialist, activity model of specialist, professional model of social worker, psychological culture, psychological literacy, psychological competency.*

Постановка проблеми. Потреба в соціальних працівниках особливо зростає під час суспільних потрясінь та економічних криз, тому соціальна робота має значні перспективи у нашій державі, попри те, що це досить непростий фах. Вона не приносить великих коштів, дуже важка, оскільки полягає у постійному спілкуванні з людьми, які переживають горе, страждають, і навіть може бути небезпечною через можливість замаху з боку соціально вразливих верств.

Сутність професійної культури багата в чому визначається специфікою професійної діяльності. Соціальну роботу відносять до типу «людина-людина», так званих «професій допомоги» (за А. Гуггенбюль-Крейг), які характеризуються тим, що в них засобом пізнання іншої людини і допомоги їй виступає особистість фахівця. У зв'язку з високим ступенем відповідальності за результати свого впливу, не тільки професійні знання, вміння та навички, а насамперед особистісні якості спеціаліста значною мірою визначають ефективність та успішність роботи.

Соціальні працівники за характером своєї поліфункціональної діяльності мають справу і взаємодіють з винятковою різнобічністю людей, працюють в умовах сильної психоемоційної напруги з підвищеним ризиком виникнення синдрому емоційного вигорання, тому мають постійно дбати про власну психологічну безпеку. Високі вимоги до розвитку особистості фахівця, його професійної свідомості зумовлюють актуальність професійної підготовки соціального працівника нового типу – з високим рівнем психологічної культури, а для цього необхідно визначити місце останньої у структурі професійної моделі фахівця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему моделювання в науці та побудови професійної моделі фахівця із соціальної роботи вивчали Т.І. Красікова, Н.Б. Шмельова, А.Й. Капська, О.Г. Карпенко. Аналізу різних аспектів професійно-особистісного розвитку соціальних працівників присвячено праці Г.П. Медведєвої, Є.І. Холостової, І.І. Миговича, А.Й. Капської,

С.П. Архипової, З.Л. Становських, В.О. Нікітіна, Н.Б. Бондаренко, І.М. Григи, І.Д. Зверєвої та ін.

Значення методів психології в практиці соціальної роботи та психологічно орієнтованої моделі, що заснована на концепціях оптимізації власних зусиль клієнтів у подоланні кризової ситуації, суб'єкт-суб'єктного характеру взаємодії між фахівцем та клієнтом розкривається в роботах І.М. Бушая, Л.І. Акатова, М.Р. Мінігалієвої, О.Б. Орлова, К. Роджерса.

Л.С. Колмогорова, О.І. Мотков, А.О. Деркач, Я.Л. Коломінський, Г.О. Балл, В.В. Рибалка, О.Г.Видра, Р.С. Гуревич, А.М. Коломієць, С.К. Шандрук досліджували зміст та структуру психологічної культури учнів та студентів-майбутніх фахівців різних професій.

Разом із тим аналіз психолого-педагогічної літератури допомагає дійти висновку про те, що зміст психологічної культури у структурі професійної моделі соціального працівника не був предметом спеціального вивчення.

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає у побудові професійної моделі соціального працівника і визначення місця психологічної культури у її структурі для вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах університету.

Виклад основного матеріалу дослідження. У червні 2002 року Міжнародна Асоціація соціальних працівників та Міжнародна Асоціація шкіл соціальної роботи ухвалили визначення соціальної роботи, яке, на думку його авторів, можна застосувати в будь-якому регіоні та країні. Воно сформульоване так: «Професія «соціальний працівник» заохочує соціальні зміни, вирішення проблем у людських стосунках, просуває ідею наснаження та визволення людей з метою покращення людського життя... Місія соціальної роботи – надавати людям можливість якомога повніше розвинути власний потенціал, збагачувати своє життя та попереджувати виникнення дисфункцій» [10, с. 144]. Практика соціальної роботи спрямована на задоволення люд-

ських потреб та розвиток людського потенціалу з метою забезпечення соціального включення.

Характерною рисою соціальної роботи в Україні є те, що вона тісно пов'язана з соціальним захистом та соціальною педагогікою. Вона захищає інтереси тих людей, що мають нерівні потенційні можливості порівняно з іншими через хвороби, бідність, кризові ситуації, в яких вони опинилися. Особливістю соціальної роботи є те, що вона відрізняється від філантропії, благодійництва та подібних видів діяльності своєю орієнтацією не тільки на допомогу у вирішенні проблем окремої людини чи групи людей, а й розвиток у них техніки подолання труднощів і вироблення навичок самопомоги.

Зміст психологічної культури соціального працівника залежить від структури його професійної діяльності. Для вирішення проблеми побудови моделі фахівця із соціальної роботи звернемося до методу моделювання.

У сучасній науці моделювання розглядається як метод пізнання об'єкта через модель, дослідження будь-яких явищ, процесів або систем шляхом побудови і вивчення їх моделей; штучно створене для вивчення явище (предмет, процес, ситуація тощо), дослідження якого досить ускладнене чи й зовсім неможливе [12]; «відтворення характеристик нового об'єкта на іншому об'єкті, спеціально створеному для вивчення» [5, с. 220]. Дії з моделями дають змогу дослідити окремі новоутворення, якості, стори чи властивості об'єкта.

Під поняттям «модель» у науці розуміють концептуальну (мисленнєво уявлювану) чи матеріально реалізовану систему, яка у певній формі відображає або відтворює деякі суттєві властивості об'єкту дослідження; здатна його заміщувати (цей оригінал) і поряд з вивченням оригіналу дає про нього нову інформацію [12].

На думку О.Г. Карпенко у самому визначенні моделі передбачається деяка її невідповідність оригіналу, що зумовлено необхідністю вичленення певних елементів моделі і взаємозв'язку між ними, у той час, як у дійсності вони не існують окремо. Таким чином, модель можна розглядати як ідеальне відображення реальних процесів [3].

Будуючи модель майбутнього фахівця необхідно керуватись принципом зв'язку навчання з життям, вона має бути адекватна особливостям століття, відбивати специфіку суспільного ладу, відповідати вимогам спеціальності, повинна бути динамічною, постійно (періодично) корегуватись [5].

Відомі різні підходи до розробки моделі соціальних працівників (Н.Б. Шмельова, А.Й. Капська, О.Г. Карпенко). Вважаємо за необхідне розмежувати поняття «модель особистості фахівця», «модель діяльності фахівця» і «модель підготовки фахівця».

Мова йде про модель особистості спеціаліста, якщо розглядається сукупність якостей і властивостей працівника. Якщо надається перелік видів діяльності або номенклатура задач, які має вирішувати спеціаліст, то мова йде про модель діяльності. Якщо ж у моделі представлено такі компоненти, як зміст освіти, її структура, система методів, засобів і прийомів навчання та виховання, то маємо справу з моделлю підготовки фахівців. Разом з тим, як зазначає Н.Б. Шмельова, в моделі діяльності мають бути закладені властивості, якості особистості фахівця, необхідні для її успішного виконання. У цьому випадку професійна модель має враховувати компоненти моделі особистості спеціаліста та компоненти моделі його діяльності [12, с. 70-71]. Саме побудову такої моделі ми поставили за мету.

Моделювання професійно-особистісного розвитку соціального працівника, на думку Н.Б. Шмельової, – це «опис основних базових характерних властивостей і якостей, притаманних фахівцю, що здійснює свою професійну діяльність в соціальній сфері життя, має певну кваліфікацію, займає певну посаду і виконує різні професійно-рольові функції» [12, с. 71].

Модель особистості фахівця має передбачати не тільки актуальні, але й перспективні його якості та властивості і включає такі параметри професіограми та психограми:

- вимоги до спеціаліста, визначені характером професійних завдань;
- необхідні в професійній діяльності знання і вміння;
- специфічні соціальні й психологічні якості особистості, що забезпечують ефективність професійної діяльності.

Н.Б. Шмельова запропонувала власну модель професійно-особистісного розвитку соціального працівника, котра як своєрідний аналог реального об'єкту відтворює найбільш суттєві характеристики особистості й професійної діяльності спеціаліста соціальної сфери:

- готовність до професійної діяльності (морально-психологічна, змістовно-інформаційна, операційно-діяльнісна);
- базові основи особистості (професійно-ціннісні орієнтації, професійна свідомість і самосвідомість, професійно зумовлені якості особистості);

– готовність до розвитку і саморозвитку (самопізнання та самопроекування, самоуправління, самокорекція) [12, с. 69-70].

Оскільки діяльність соціального працівника поліфункціональна, вона має безліч сторін. Тому на сьогодні існує багато варіантів моделей спеціалістів у галузі соціальної роботи, які значно відрізняються одна від одної. Проведений нами аналіз робіт з проблеми побудови професійної моделі соціального працівника дає право сказати, що поки що не існує єдиного уявлення про її зміст і структуру.

На думку О.Г. Карпенко, як би не будувалася модель спеціаліста (у вигляді матриць, графіків, математичних залежностей, дерева цілей і функцій діяльності спеціаліста тощо), у ній повинна бути відображена структура діяльності, всі її три аспекти:

- функціональний аспект діяльності;
- предметний аспект діяльності;
- особистісний аспект діяльності [3].

Беручи за основу дану модель діяльності соціального працівника, розглянемо докладніше її складові частини. У представленій моделі на перше місце виходить функціональний аспект діяльності, оскільки він визначає загальну мету професії і реалізує цінності соціальної роботи. Мета соціальної роботи – сприяння особистості в успішному вирішенні її проблем, засоби досягнення цієї мети – вивільнення і розвиток ресурсів людини і її соціального оточення, здійснення необхідних соціальних змін.

Функціональні особливості соціальної роботи розглядають різні автори: П.Д. Павленок, А.С. Сорвіна, Є.І. Холостова, І.А. Зимняя, Н.Б. Шмельова, О.Г. Карпенко, І.І. Мигович та ін. Різноманітні професійні вимоги до фахівця із соціальної роботи випливають з таких його головних функцій: діагностична, прогностична, правозахисна, посередницька, організаційна/організаторська, управлінська, профілактична, соціально-медична, медико-гігієнічна, соціально-педагогічна, виховна, соціально-побутова, комунікативна, психологічна, соціально-терапевтична (функція допомоги і підтримки) [3; 11; 12].

Розглянемо детальніше психологічну та соціально-терапевтичну функцію. Соціальний працівник організовує разом з клієнтом простір взаємодії для вирішення особистих проблем, труднощів останнього, здійснює підтримку, сприяє створенню сфери особистого благополуччя, умов для саморозвитку, саморегуляції, доцільної і ефективної життєдіяльності людей. Спеціаліст веде за потреби психологічне консультування, володіє елементами психолого-педагогіч-

ної терапії та арт-терапії [3, с. 17]. Варто зазначити, що дуже важливо в діяльності соціального працівника не допустити розчинення особистості в будь-якій зі своїх функцій, ролей тощо.

Є.І. Холостовою виділено також три підходи при вирішенні проблем клієнтів: виховний, адвокативний та фасилітативний. Особливе значення в контексті досліджуваної проблематики має фасилітативний підхід, який полягає у виконанні соціальним працівником ролі «полегшувача», посередника в подоланні апатії або дезорганізації особистості, коли їй важко зробити це самій. Діяльність соціального працівника при цьому спрямована на обговорення альтернативних варіантів, підбадьорювання і мобілізацію внутрішніх ресурсів клієнта [11].

Виконання функцій соціальної роботи дозволяє реалізовувати її цінності. Система ціннісних орієнтацій задає мету, сенс і напрямки діяльності професіонала. Соціальна робота постала з гуманітарних та демократичних ідеалів, тому у світовому співтоваристві визнано та виділено фундаментальні цінності професії соціального працівника: рівність, самоцінність, гідність та унікальність всіх людей, їх права та можливості тощо [10; 12]. Цінності соціальної роботи відображені у міжнародному професійному кодексі професії «Соціальна робота». Надаючи виняткового значення гуманістичним ціннісним основам соціальної роботи, Є.І. Холостова виділяє чотири рівні цінностей останньої: екзистенціальні цінності, цінності-цілі, цінності-принципи та цінності-норми [11, с. 23-24].

Вищим рівнем цінностей є екзистенціальні особистості. А. Маслоу встановив взаємозв'язок між психологічним здоров'ям самоактуалізованої особистості та її вищими потребами і цінностями. «Самоактуалізовані люди, без жодного винятку, залучені в певну справу, зовнішню по відношенню до них. Вони віддані чомусь для них дуже цінному – власному покликанию у старовинному, релігійному сенсі цього слова. Вони працюють над тим, до чого покликкала їх доля, так що відмінність між працею і задоволенням для них щезає» [6, с. 50]. Всі вони певним чином присвячують своє життя пошуку того, що А. Маслоу назвав «буттєвими цінностями» і вважав їх одночасно вищими потребами («метапотребами»), в яких полягає сенс життя для більшості людей: істина, добро, краса, цілісність (єдність), життєвість, унікальність, досконалість, необхідність, завершеність, справедливість (закон), порядок, простота, насиченість (повнота), легкість, самодостатність, осмисленість [6].

Що стосується другого блоку професійної моделі соціального працівника, то предметний аспект діяльності передбачає повне узагальнення професійних знань, вмінь та навичок, необхідних у професійній діяльності та включених до професіограми соціального працівника. О.Г. Карпенко виділяє методологічні, теоретичні, методичні та технологічні групи професійних знань соціального працівників, які є основою для формування професійних умінь: інформаційні уміння, цілепокладання і планування, організаційно-комунікативні, рефлексивні, уміння морально-вольової регуляції, психолого-педагогічні техніки, прикладні уміння (художньо-творчі, спортивні, лінгвістичні), а також творчі уміння [3, с. 20].

У зв'язку зі специфікою діяльності в системі «людина-людина» особливо важливого значення набуває особистісний аспект діяльності соціального працівника. Г.П. Медведєва, Є.І. Холостова, Н.Б. Шмельова, В.О. Нікітін, А.Й. Капська, О.Г. Карпенко, С.П. Архипова, З.Л. Становських, великого значення надають формуванню професійно важливих якостей соціального працівника. До «професійно важливих» відносять систему основоположних особистісних якостей, гармонійне поєднання яких зумовлює ефективність діяльності, вони детально викладені у професіограмі та психограмі фахівця.

Розглянемо основні професійно важливі якості соціального працівника, які так чи інакше визначають розвиток його психологічної культури. Так, О.Г. Карпенко виділяє три основні блоки особистісно-професійних якостей: ставлення до клієнтів, ставлення до професійної справи, ставлення до самого себе [3].

Особливим у соціальній роботі як професії соціономічного профілю (за Є.О. Клімовим) є характер взаємодії між фахівцем та клієнтом, тому заслуговує на увагу. На відміну від суб'єкт-об'єктних стосунків, притаманних іншим видам професій допомоги, у процесі соціальної роботи зазвичай складаються суб'єкт-суб'єктні стосунки, при цьому допомога орієнтована переважно на активізацію клієнтів. На наш погляд, в основі ставлення соціального працівника до клієнтів має лежати людиноцентризований підхід та «тріада фасилітуючих установок К. Роджерса»: конгруентне самовираження у спілкуванні (відкритість), безумовне позитивне прийняття клієнта та безоціночне ставлення до нього, довіра, а також активне емпатійне слухання і розуміння [9].

До групи професійно-особистісних якостей соціального працівника, що виражають його ставлення до професійної справи, відносять: інтерес до професії, працездат-

ність, відповідальність за розпочату справу, почуття професійного обов'язку, ініціативність, наполегливість у досягненні мети, терпіння і терпимість у взаємодії, у пошуках механізмів вирішення проблем, готовність до психологічного дискомфорту та ін. [3, с. 18-19].

І.Д. Зверєва, В.О. Нікітін, П.П. Українець, А.Й. Капська, Г.П. Медведєва вважають як важливим компонентом, так і сферою прояву професійної культури спеціаліста з соціальної роботи його ставлення до себе, самопізнання та самовдосконалення. Тому названі вчені у професійному становленні соціального працівника надають великого значення формуванню позитивного Я-образу, Я-концепції, ідеального особистісно-професійного «Я». Майбутній соціальний працівник має досягнути в першу чергу найвищого рівня розвитку «мистецтва жити – особливого вміння і високої майстерності у творчій побудові свого життя, що базується на глибокому знанні законів життя, розвиненій самосвідомості, мудрості й оволодінні системою засобів, методів, технологій програмування, конструювання і здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту [8, с. 200].

Соціальна робота запозичила з психології чимало теорій та методів. Ми надаємо великого значення психологічно орієнтованій моделі соціальної роботи, що заснована на концепціях оптимізації власних зусиль клієнтів у подоланні кризової ситуації. Соціальний працівник при цьому виконує роль «лікаря-психотерапевта» або «психолога». Методи гуманістичної психології використовують при налагодженні почуття довіри, взаємостосунків між соціальним працівником та клієнтом. «Гуманізм як психологічна методологія виявляється у позитивному ставленні до клієнта, стимуляції емпатії, намаганні зрозуміти його внутрішній світ. Це підвищує ефективність соціальної допомоги, сприяє відвертості» [2, с. 148].

Як психолог, фахівець із соціальної роботи має розуміти і знати себе та інших людей, повинен мати необхідну психологічну підготовку, в результаті якої має сформуватися певна психологічна культура. Згідно з рефлексивно-терапевтичним поглядом на соціальну роботу, вона спрямована на сприяння розвитку та самореалізації клієнтів і в кінцевому підсумку на досягнення того, що вони будуть спроможні самостійно вирішувати свої проблеми. Тому критерієм професійного успіху сучасного соціального працівника стає та міра, в якій колишній клієнт може обійтися без нього в подоланні життєвих труднощів.

Разом із тим ми не зводимо професію соціального працівника лише до психології. Не заперечуючи той факт, що сфера діяльності соціального працівника дещо ширша, ніж психолога, і не завжди може бути чітко окреслена, ми погоджуємося з М.Р. Мінігалієвою, яка справедливо, на нашу думку, зазначає, що психолог є одним із типів соціальних працівників, а будь-який соціальний працівник, у свою чергу, є психологом-практиком, незважаючи на те, що в соціальних службах передбачена посада психолога. Тому практична (консультативна) психологічна робота – один з найбільш важливих аспектів роботи соціального працівника [7].

Як видно з вищевикладеного, використання методів психології в соціальній роботі сприяє саморозвитку особистості клієнта та подоланню соціальних труднощів і кризових станів. Проблема постає лише у підготовці соціального працівника, який володіє ними, з високим рівнем психологічної культури.

Професійно-психологічну культуру соціального працівника ми розглядаємо як складне структурне утворення, що базується на свідомому засвоєнні, безперервному

розвитку та використанні цілісної системи психологічних знань, вмінь та навичок, цінностей, професійно важливих якостей, а також здібностей до самоуправління, самоосвіти для високоефективної професійної діяльності в ситуаціях, що потребують мобілізації глибинних особистісних ресурсів фахівця.

З.Л. Становських, вивчаючи розвиток психологічної культури представників професій соціономічного типу, зокрема соціальних працівників, зазначає, що з позицій особистісного, рефлексивно-ціннісно-креативного підходу в структурі психологічної культури можна умовно виділити такі базові компоненти 1) ціннісний; 2) рефлексивний; 3) креативний (творчий) [8, с. 188].

Розглянемо, яке місце займає психологічна культура у структурі професійної моделі соціального працівника, її компоненти та змістові характеристики. На основі досліджень Я.Л. Коломінського, В.А. Нікітіна, Г.І. Марасанова, Л.С. Колмогорової, В.В. Рибалки щодо виокремлення складових психологічної культури побудуємо власну теоретичну модель структури професійно-психологічної культури соціального працівника. Остання набуває такого вигляду:

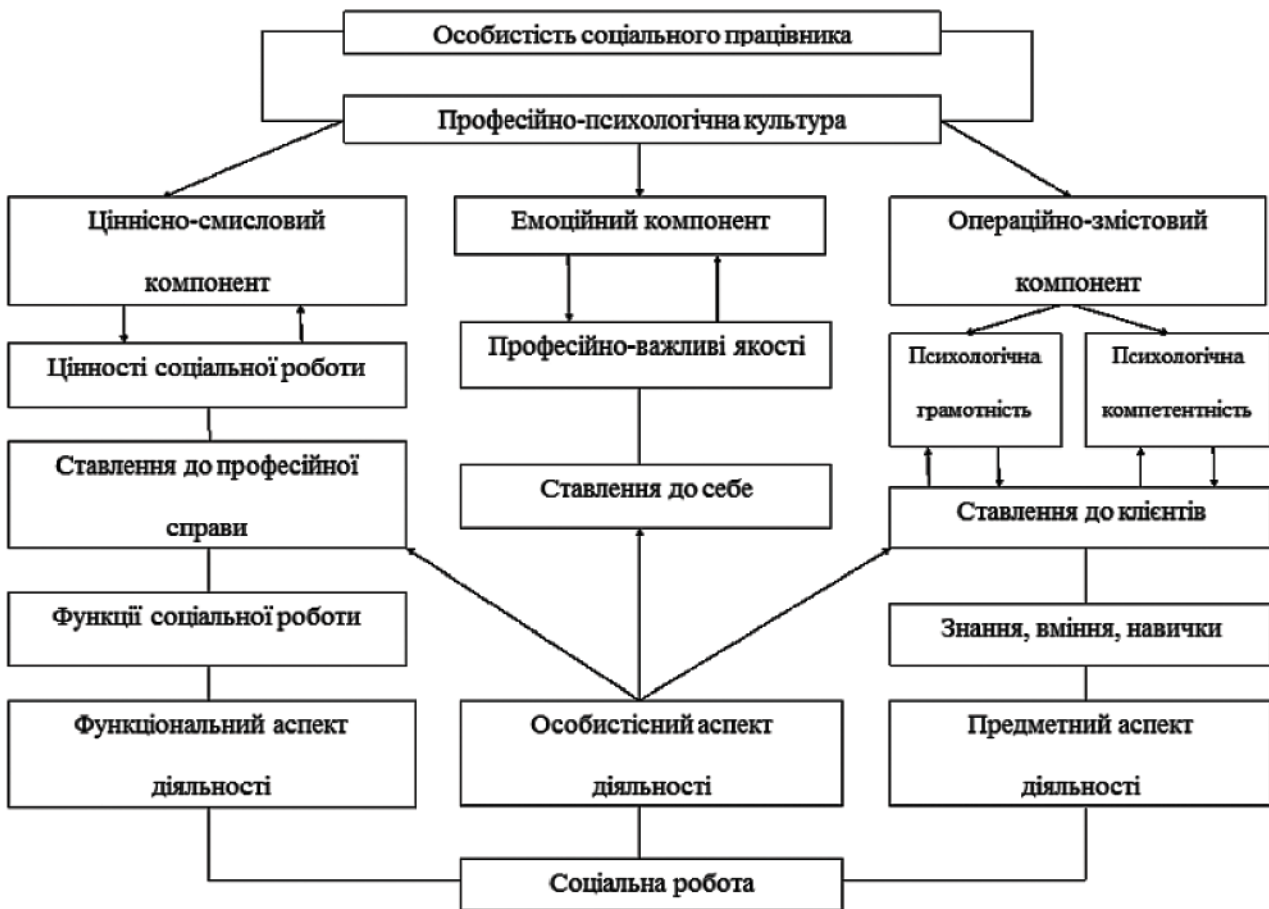

Рис. 1. Психологічна культура у структурі професійної моделі соціального працівника

Наше бачення місця психологічної культури у структурі професійної моделі соціального працівника полягає в наступному. Центральним елементом даної моделі ми вважаємо ціннісно-смысловий, емоційний та операційно-змістовий компоненти. Зупинимось докладніше на кожному з них.

Ціннісно-смысловий компонент включає інтереси, прагнення, потреби, мотиви, цілі, особистісні сенси, психологічну спрямованість особистості, що пов'язана зі сформованістю чіткої, свідомої системи гуманістичних ціннісних орієнтацій, найвищими з яких для соціального працівника виступає цінність людини та її життя. Це узгоджується з гуманістичною спрямованістю особистості, толерантністю, визнанням цінності особистісного «Я» іншого та ціннісним ставленням до себе (самоцінністю), прагнення зрозуміти і прийняти себе та вірою в людину й у її можливості. Даний компонент психологічної культури визначається прагненням до досягнення більш високого рівня психологічних знань, умінь та навичок, вдосконалення професійної діяльності, максимальної повноти життя.

Емоційний компонент розглядається як здатність до саморегуляції, управління своїми емоціями, почуттями та станами. При цьому мова йде про рівень емоційного розвитку фахівця, вміння володіти собою, що передбачає адекватну реакцію на різні ситуації, внутрішню установку, спрямовану на регулювання поведінки в різних емоційних ситуаціях, емоційний досвід.

При цьому емоційний компонент проявляється в задоволеності вибраною професією, що знаходить своє вираження в особливому ставленні майбутнього фахівця до клієнта та професійної діяльності. Психічна саморегуляція власних емоцій, вміння правильно відпочивати забезпечують соціальному працівнику розвиток емоційної культури, емоційного інтелекту, здатність зберігати спокій в стресових ситуаціях, бути емоційно привабливим, зберігати здоровий сенс і мудрість у конфлікті, проявляти гнучкість та позитивність мислення при вирішенні складних професійних завдань [8].

Вище описані структурні елементи професійно-психологічної культури проявляються під час виконання соціальним працівником практичних дій, операцій та поведінки в цілому, пов'язаної з професійною діяльністю. Даний компонент отримав назву «операційно-змістового» і містить психологічну грамотність та психологічну компетентність.

Психологічна грамотність розглядається як система психологічних знань, оволо-

діння інформацією про психологію (факти, уявлення, поняття, закони), психологічні та психофізіологічні процеси, а також рівень знань про сутність психологічної культури. Наше розуміння даного компоненту близьке до визначення психологічної грамотності Л.С. Колмогорова, що містить психологічну спостережливість, розуміння внутрішніх станів людини, і може проявлятися в ерудиції, освіченості з приводу різноманітних явищ психіки [4].

Психологічні знання повинні бути засвоєні не тільки на інформаційному рівні, але й інтегруватись у структуру особистості на рівні розгорнутих психологічних вмінь та навичок. «Ці вміня, в тій чи іншій ситуації, актуалізуються, розгортаються назовні і забезпечують оптимальне виконання професійної діяльності» [8, с. 186].

Психологічна компетентність – це здатність соціального працівника ефективно використовувати психологічні знання на практиці. Даний компонент відображає рівень розвитку професійно-психологічних здібностей, передбачає засвоєння прийомів і правил виконання дій, необхідних для успішного вирішення професійних завдань. Як зазначає Л.С. Колмогорова, завдання розвитку компетентності – «не просто більше і краще знати про людину, а включення цих знань в життєву практику» [4, с. 88]. На думку останньої, психологічна компетентність включає: вміння узгоджувати свою позицію, точку зору з іншою людиною, домовлятися; вміння слухати інших, входження в контакт з іншими людьми; засвоєння і адекватне використання прийомів і способів пізнання іншої людини, психологічного аналізу ситуації; вміння діяти в ситуації вибору, здійснення морального вибору в конфліктній ситуації; вміння контролювати себе і свої дії; вміння проявляти і приймати співчуття, співпереживання; вміння адекватно поводитися в ситуації успіху і неспіху [4].

Психологічні знання та вміння мають перетворитися на цінності, стати для особистості «власним, творчо застосовуваним інструментом свого самопізнання, саморегуляції та професійного самовдосконалення» [8, с. 186]. Саме в психологічних цінностях О.Г. Видра вбачає основу психологічної культури особистості, яка, на його думку, є «системою цінностей» [8]. Вони гармонійно інтегруються в систему загальнолюдських гуманістичних цінностей соціальної роботи, що забезпечує виняткове місце психологічної культури у структурі професійної моделі соціального працівника. Тому головне завдання фахового становлення і розвитку особистості майбутнього соціального пра-

цівника як компетентного фахівця і людини культури полягають у тому, щоб увести студента у світ професійних психологічних цінностей.

В основі всіх вище перелічених компонентів психологічної культури лежать професійно важливі якості, пронизуючи кожен з них наскрізь і визначаючи рівень професійної майстерності. До системи професійно важливих якостей і властивостей, які формуються і вдосконалюються у процесі становлення вказаних компонентів психологічної культури соціального працівника, належать: здатність до рефлексії, цілісна позитивна Я-концепція та адекватна самооцінка, емпатія, внутрішній локус контролю (особистісна та професійна відповідальність), мотивація саморозвитку та самоактуалізації, гуманістична спрямованість, високий рівень толерантності у ставленні до інших, здатність до прийняття себе та прийняття клієнта як безперечної цінності, володіння техніками конструктивної взаємодії, розвинений соціальний інтелект тощо.

У свою чергу, розвиток професійно важливих якостей значною мірою визначає у певний проміжок часу рівень психологічної культури, що на своєму вищому рівні становлення виступає як здатність особистості свідомо формувати, засвоювати, зберігати, примножувати і вчасно актуалізувати означені професійно важливі якості. Всі компоненти психологічної культури і складові професійної моделі соціального працівника взаємопов'язані, а міжкомпонентні зв'язки взаємозумовлені. При цьому одне й те ж саме особистісне утворення може виступати складовою декількох компонентів.

Висновки з проведеного дослідження. У цьому дослідженні було розмежовано поняття «модель особистості фахівця», «модель діяльності фахівця», «модель підготовки фахівця» і зроблено висновок, що професійна модель має враховувати компоненти моделі особистості спеціаліста та компоненти моделі його діяльності. Оскільки на сьогодні не існує єдиного уявлення про зміст і структуру професійної моделі фахівця соціальної сфери, за основу було взято розроблену О.Г. Карпенко модель, в якій відображена структура діяльності соціального працівника: її функціональний, предметний та особистісний аспекти.

Функціональний аспект діяльності розкриває функціонально-рольові обов'язки соціального працівника, визначає загальну мету професії і реалізує цінності соціальної роботи. Останні Є.І. Холостова класифікувала за чотири рівні: екзистенціальні цінності, цінності-цілі, цінності-принципи та цінності-норми. Особливе значення для да-

ного фаху мають виділені А. Маслоу «буттєві цінності» («метамотиви»), в яких полягає сенс життя для більшості людей.

Щодо предметного аспекту діяльності, виділяють методологічні, теоретичні, методичні та технологічні групи професійних знань соціального працівника, які є основою для формування його професійних умінь. Особистісний аспект діяльності пов'язаний з трьома основними блоками професійно важливих якостей фахівця із соціальної роботи: ставлення до клієнтів, ставлення до професійної справи, ставлення до самого себе. Тріада фасилітуючих установок К. Роджерса найкраще описує суб'єкт-суб'єктний характер взаємодії між фахівцем та клієнтом у соціальній роботі.

Ми надаємо великого значення психологічно орієнтованій моделі соціальної роботи, методам гуманістичної психології та рефлексивно-терапевтичному підходу в роботі з клієнтом, що заснований на концепції оптимізації його власних зусиль у подоланні кризової ситуації. У структурі професійно-психологічної культури нами виділено ціннісно-смысловий, емоційний та операційно-змістовий компоненти (психологічна грамотність і компетентність). Всі складові психологічної культури і професійної моделі соціального працівника взаємопов'язані, а міжкомпонентні зв'язки взаємозумовлені.

Наступні публікації будуть присвячені аналізу результатів психолого-педагогічного експерименту з розвитку професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників в умовах університету.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г.О. Балл. – Житомир : ПП «Рута», Видавництво «Волинь», 2008. – 232 с.
2. Бушай І.М. Сучасні моделі соціальної роботи / І.М. Бушай // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 1. – С. 146-148.
3. Карпенко О.Г. Професійне становлення соціального працівника: [навчально-методичний посібник] / О.Г. Карпенко. – К. : ДЦССМ, 2004. – 164 с.
4. Колмогорова Л.С. Становление психологической культуры школьника / Л.С. Колмогорова // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 83-91.
5. Красікова Т.І. Теоретико-методологічні засади побудови моделі майбутнього фахівця / Т.І. Красікова // Творча особистість у системі неперервної професійної освіти: Матеріали Міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2000 року [за ред. С.О. Сисоевої і О.Г. Романовського]. – Харків : ХДПУ, 2000. – С. 217-222.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М. : Изд-во «Смысл», 1999. – 425 с.
7. Минигалиева М.Р. Психологические аспекты деятельности социального работника / М.Р. Минигалиева

лиева // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2001. – № 1. – С. 72-86.

8. Развитие психологической культуры учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти: Навчально-методичний посібник [за ред. В.В. Рибалки]. – К. : ІПППО України, 2005. – 298 с.

9. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1998. – 480 с.

10. Семигіна Т., Брижовата О. Міжнародне визначення соціальної роботи / Т. Семигіна, О. Брижовата //

Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 3, 4. – С. 144-145.

11. Холостова Е. И. Профессионализм в социальной работе: [Учебное пособие] / Е. И. Холостова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. – 236 с.

12. Шмелева Н.Б. Формирование и развитие личности социального работника как профессионала / Н.Б. Шмелева. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2004. – 196 с.

УДК 159.923

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕХНІКА-ТЕХНОЛОГА ХАРЧОВОЇ ГАЛУЗІ

Желтова М.О., аспірант
кафедри психології

Запорізький національний університет

У статті висвітлено результати теоретичного аналізу психолого-педагогічних умов розвитку творчого потенціалу техника-технолога харчової галузі. Обґрунтовано важливість розвитку творчого потенціалу для фахівця харчової галузі. Здійснено аналіз вітчизняних досліджень психолого-педагогічних умов розвитку творчого потенціалу техника-технолога. Представлено тлумачення поняття «умова»: це сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що вірогідно впливають на розвиток конкретного явища, яке опосередковується активністю особистості чи групи людей. Розглянуто психологічні умови розвитку творчого потенціалу техника-технолога харчової галузі. Здійснено аналіз педагогічних умов розвитку творчого потенціалу фахівця харчової галузі. Розкрито сучасний стан розробленості означеної проблеми та перспективи її вирішення.

Ключові слова: творчий потенціал, техник-технолог харчової галузі, професійні мотиви, мотивація досягнення успіху, емоційне ставлення до праці, вольові риси особистості, дивергентне мислення, творча уява.

В статье представлены результаты теоретического анализа психолого-педагогических условий развития творческого потенциала техника-технолога пищевой отрасли. Обоснована необходимость развития творческого потенциала техника-технолога пищевой отрасли. Проведен анализ отечественных исследований психолого-педагогических условий развития творческого потенциала техника-технолога. Представлена интерпретация понятия «условие» как совокупность явлений внешней и внутренней среды, которые влияют на развитие конкретного явления, и опосредуются активностью личности или группы людей. Рассмотрены психологические условия развития творческого потенциала техника-технолога пищевой отрасли. Проведен анализ педагогических условий развития творческого потенциала техника-технолога пищевой отрасли. Показано современное состояние разработанности этой проблемы и перспективы ее решения.

Ключевые слова: творческий потенциал, техник-технолог пищевой отрасли, профессиональные мотивы, мотивация достижения успеха, эмоциональное отношение к труду, волевые качества личности, дивергентное мышление, творческое воображение.

Zhelтова M.O. THE ANALYSIS OF PSYCHO-PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FOOD INDUSTRY TECHNOLOGIST'S CREATIVE POTENTIAL DEVELOPMENT

This article highlights the theoretical analysis' results of psychological and pedagogical conditions of a technologist creative potential development in food industry. The importance of creative potential development for a food industry specialist has been substantiated. The domestic research analysis of psychological and pedagogical conditions of a technologist' creative potential development has been carried out. There has been presented the interpretation of a "conditions" term as a complex of external and internal environmental phenomena that significantly influence the development of a particular phenomenon which is mediated by the activity of either individual or group activity. The psychological conditions of a food industry technologist' creative potential development have been considered. The pedagogical conditions analysis of a food industry specialist's creative potential development has been made. The current state of elaborating the above mentioned problem and prospects for its solution have been revealed.

Key words: creative potential, food industry technologist, professional motivation, motivation to succeed, emotional attitude to work, strong-willed personality traits, divergent thinking, creative imagination.